

Terminologia calculatoarelor și dinamica achiziției lexicale în publicațiile românești de informatică din perioada 1990-2000

George Ceaușu

1. Triada lexic - text - discurs și trecerea de la o semantică lexicală la una discursivă

Lexicul generează în planul realității „dicționarul de primitive”. Nu toate categoriile lexicale trebuie definite termen cu termen: articolul, pronumele personal și numeralul se sistematizează la nivelul întregului lexic iar prepoziția și conjuncția joacă rolul de sincategoreme (termeni de legătură), nu de categoreme (termeni cu sens autonom). Pragmatica lingvistică ia în considerație prezența enunțului la nivel de text și a enunțării la nivelul discursului. Cu triada lexic - text - discurs se pot capta atât disponibilitățile semiotice, cu sensuri (accepții) explicitate în lexic, cât și modalitățile codificate de comunicare și semnificare (discursul). Cele trei laturi ale triadei sus-amintite reprezintă stadii diferite ale codificării în limbaj.

Dacă lexicul nu ne-ar oferi doar un inventar de disponibilități semiotice, ar trebui să introducem supoziții suplimentare iar aceste noi supoziții ne-ar aduce în preajma limbajelor ezoterice (oculte), ceea ce depășește cadrul lucrării de față. Presupunem că în spatele limbajului se află o descriere ecuațională de tip extensional (prin obiecte) sau intensional (prin proprietăți):

$termen = descriere\ termen;$

$descriere\ termen = \{ e_p, \dots, e_n \};$

$descriere\ termen = prop_p, \dots, prop_m,$

descrierea dându-se sub o formă extensională (prin elemente) sau intensională (ca un inventar de proprietăți ale termenului). Lexicul este explicat și accesul la el este democratic, marea majoritate a termenilor avînd mai multe accepții. Cu toate că trebuie să facem față, încă din dicționar, „pletorei lexicale” pentru anumiți termeni, o serie de sensuri suplimentare ale termenilor provin din angrenarea lor în text și în discurs și nu din omisiunea din dicționar, pe considerente de doctrină, a accepțiilor nou-create în practica semnificării și a comunicării. De altfel, descrierea specificată mai sus este imperfectă, din cauză că, la confruntarea cu realitatea, mai ales în diacronie, pot apărea noi și noi elemente care să poată purta același nume; de asemenea, noi și noi sensuri ale aceluiași termen, cu alte cuvinte, numerele n și m pot fi oricât de mari, chiar pot tinde spre infinit. Le vom considera în sincronie, fixate la un număr (deocamdată restrîns) de elemente și proprietăți. Accepțiile lexicale trebuie atent indexate (datorită polisemiei care domină fondul de cuvinte frecvente în limbă), în ciuda

faptului că dicționarele au devenit un instrument greoi, incapabil de a ține pasul cu diversitatea denotațiilor din textul și discursul actualizat. Cum spunea undeva Paul Ricoeur, polisemia este un fenomen care salvează lexicul de la proliferarea infinită a termenilor; căci altfel, în goana consemnării bogăției faptelor din „bazinul ontologic” (teritoriu fără început și fără sfârșit), nu ne-am oprit niciodată.

Pentru descrierea accepțiilor unor termeni, se folosește, desigur, relația

$$d =_{def} D,$$

d fiind definitul iar D , definitorul. Structura definitorului apelează la o sintaxă simplificată față de cea operațională la nivelul unui text obișnuit, existând posibilitatea de a folosi o relație de descompunere a acestuia în trei părți: „atac” (parte de început), determinare și precizare:

$$\text{termen definit} =_{def} \text{“atac” determinare precizare.}$$

Reamintim că, pentru sistemele de reprezentare curente din lingvistica computațională, *X-bar-teoria* satisface necesitățile de formalizare în interiorul propoziției analizabile (*sentence*) și a grupurilor nominal, verbal, adjectival și propozițional¹. Este remarcabil faptul că definitorii unui termen respectă o sintaxă simplificată. Cu alte cuvinte, *X-bar-teoria* se poate extinde la nivelul definitorilor.

În continuare, vom da *discursului* sensul unei secvențe extinse de limbaj și subordonate unei cerințe de ordin psihic, spiritual sau metodologic. Deci, acesta este *sensul tehnic* pe baza căruia vom opera în lucrare. În sensul cel mai larg, discursul este, pentru noi, transpoziția modernă a „logosului” (de aici provine sintagma „discurs științific”). În mod curent, vom utiliza sensul restrâns. Nu ne îndepărtăm, astfel, prea mult de accepția acordată în diversele sinteze sau de școala operaționalist-pragmatică americană. Încercăm, astfel, să ne situăm la intersecția celor patru mari spiritualități occidentale (engleză, franceză, germană, nord-americană) și să transgresăm naționalismele metodologice. Multiplele accepții dau „discursului” o aură de sensuri datorită căreia el devine tot atât de confuz ca și termenul de „logos”, dar, poate, tot atât de eficient. Preocupările diverselor școli semiotice scot în evidență faptul că nu trebuie ratate semnificațiile psiho- și sociologice ale ideii discursive – fără a face din aceasta o obsesie. Filosofi postmoderni, de talia unui Michel Foucault, au decelat discursul în sisteme directive care subîntind domenii întinse – cultural, ideologic, lingvistic și social –, care ajung să alcătuiască pentru el un gen de substrat. Psihologic vorbind, discursul înseamnă regăsirea puterii și forței peste substratul deja menționat, desemnarea unor modalități sistemice de funcționare, reflectând și susținând această putere și rezultatele ei. „Pentru sociologi, discursurile sunt

¹ Peter Sells, *An Introduction to Government - Binding Theory, Generalised - Phrase Structure Grammar and Lexical Functional Grammar*; *Lectures on Contemporary Syntactic Theory*, Stanford University, 1985, cap. al II-lea și al III-lea.

sisteme specializate de cunoaștere susținând practici guvernate de supoziții comune și care funcționează pentru a deschide posibilități și căi în gândire, vorbire și acțiune.”²

2. Dinamica achiziției lexicale în domeniul informatic pe piața editorială românească

În afară de mai vechiul *Dicționar de informatică*, apărut la Editura Științifică și Enciclopedică, București, în anul 1981, am asistat, după 1990, la apariția pe piața editorială românească a noi dicționare, precum: Brian Pfaffenger, Judy Petersen, *Dicționar explicativ de calculatoare*, București, Editura Teora, 1996; Marcel-Tudor Ban et alii, *Dicționar explicativ de calculatoare (englez-român și român-englez)*, București, Editura Tehnică, 1994; P. Margolin, *Dicționar de calculatoare personale*, București, Editura Nemira, 1997; Pfaffenberger, Brian; Wall, David, *Dicționar calculatoare & Internet*, București, Editura Teora, 1997. În intervenția de mai jos, vom nota primul dicționar consemnat mai sus prin *D1* iar cel de-al doilea, prin *D2*, considerându-le semnificative în contextul pieței editoriale. Sistematizarea lexicului calculatoarelor se poate face în jurul câtorva „cuiburi conceptuale” invocate în *D1*: adaptoare și magistrale, aplicații, inteligență artificială, baze de date, comunicații, tehnoredactare, discuri și stocare secundară, adaptoare pentru afișare și monitoare, fișiere și formate de fișiere, fonturi și tipografie, grafică, tastaturi, *mouse* și alte echipamente de intrare, MacIntosh, măsurări, memorie, microprocesoare, Microsoft Windows, multimedia, rețele, comunicații *on-line*, sisteme de operare și utilitare, porturi și interfețe, imprimante, programare, limbaje de programare, calcul tabelar, sisteme și producători de sisteme, interfața cu utilizatorul și sistemele de ferestre, prelucrarea textelor.

Un serios tratament asupra istoricului achiziției de terminologie filosofică în limba română³ ne pune în gardă asupra riscurilor acomodării fondului lexical românesc cu terminologia filosofică într-un eon cultural de acum un veac. Actualmente, achiziția de noi termeni se face rapid iar dicționarele tipărite (cu o speranță de apariție ce vizează uneori intervalul unui deceniu) nu mai țin pasul cu efectele revoluției tehnico-științifice și ale „revoluției în cunoaștere” (*knowledge revolution*). Româna însă este o limbă suficient de plastică în adaptarea terminologiei științifice internaționale, cu toate că împrumutul din engleza tehnică ridică probleme mai mari decât împrumutul din alte limbile romanice. În „cuplajul de sens” între engleză și română se pot consemna mulți *prieteni veritabili*, cum ar fi: *asynchronous*, *atom*, *alternative*, *attribute*, *(auto)code*, *band*, *block*, *buttons*, *disk* – iar lista se poate extinde și asupra termenilor începând cu următoarele litere ale alfabetului. *Prieteni falsi* ne

² Kenneth McLeish, *Key Ideas in Human Thought*, London, Bloomsbury Publ. Ltd., 1993, p. 207.

³ Ioan Oprea, *Terminologia filosofică românească modernă. Studiu asupra epocii de formare*, București, Editura Științifică, 1996.

deranjează însă cel mai mult, și există deja preocupări serioase în privința delimitării, chiar în lexicul general, a „prietenilor adevărați” de cei „falși” în cuplajul de limbi engleză-română, iar dicționarul lui Edith Iarovici și al Rodicăi Mihăilă este o dovadă în acest sens⁴.

Controversa terminologică afectează chiar noțiunea de *computer*, scrisă de Tatiana Slama-Cazacu *compiuter* și promovată în cadrul Grupului Român de Lingvistică Aplicată și al unor publicații literare în această formă⁵. Fără îndoială, româna și engleza au adoptat principii ortografice opuse (prima, principiul fonetic, cea de-a doua, principiul morfologic), însă păstrarea scrupulozității transcrierii fonetice asupra mai multor termeni ar conduce la o muncă suplimentară într-un domeniu în care producția științifică surclasează dinamismul activității de traducere. În literatură se folosește tot mai mult *computer*, cu derivatul *a computeriza*. Pentru alți termeni principiul fonetic a funcționat cu ușurință (*meniu* pentru transcrierea lui *menu*, de exemplu).

Există câteva edituri românești care au publicat cu predilecție informatică și, astfel, au contribuit la întărirea terminologiei în domeniu: Teora (din București), Microinformatica (Cluj-Napoca), Editura Tehnică (București). Sistemele de operare MS-DOS (cu ultima versiune 6.22) și Windows 95 (ajuns la Windows 2000) își sistematizează gestiunea zonei informaționale în jurul a câtorva termeni: *file*, *director*, *path*, *driver*. Dacă există ezitarea între formele *fișier* și *dosar*, cu succesul clar al primeia (pentru *file*), pentru *directory* situația este ceva mai complicată, deoarece *catalog* mai concurează termenul mai plastic *director* (pl. *directoare*). *Driver*-ul se consemnează ca atare în mai toate sursele, cel mai adesea fără preocuparea de a face delimitarea între efectele grafice (normal și italic), semn că jargonul informatic apelează la îmbogățirea lingvistică imediată din considerente strict pragmatice. La fel se întâmplă cu *mouse* și *trackball* – ca să ne raportăm doar la două instrumente manuale pentru introducerea datelor. Oricum, *mouse* este preferabil față de *șoricel* (termen cam ghiduş, invocând prea ușor contextul zoologic). La fel s-a petrecut, în rețelele globale, cu *site-ul*, cu toate că, existând în română „sit arheologic”, am putea spune „sit informatic”, omițând precizările de specialitate.

Termenul englez *icon* din teoria sistemului de operare Windows 2000 a cunoscut, de asemenea, varii forme de traducere: de la *iconiță*⁶ și primejdiosul *icoană* (apărut în *D2*), până la *pictogramă*, termen impus de ultimele apariții de la Teora și de dicționare (*D1*). Considerăm însă că *icon* (cu pluralul *iconi*) ar fi cea mai potrivită formă, permițând utilizatorilor sistemului Windows accesul la

⁴ Edith Iarovici, Rodica Mihăilă, *Dicționar englez-român*, București, Editura Niculescu, 1997.

⁵ Tatiana Slama-Cazacu, *Compiuterul și omul*, „România literară”, an 34, nr. 9 / 7-13 octombrie 2001.

⁶ Florica Moldoveanu, Gabriel Hera, *Programarea aplicațiilor Windows*, București, Editura Teora, 1993, p. 19.

cel puțin trei limbaje de instrucțiuni: verbal, iconic și simbolic. Primul limbaj se constituie prin acționarea succesivă a opțiunilor de pe meniurile lingvistice; cel de-al doilea, prin apelul la iconii de pe fundal sau de pe barele orizontale; cel de-al treilea, prin compunere de la tastatură (*ctrl* + *z* pentru sfârșitul de fișier, de exemplu). Din același domeniu, *scurtătură* pentru *shortcut* a trecut în mult mai elegantul *cheie directă*, consemnat în dicționare (*D1*). Mai rămân însă o serie de termeni în litigiu: *buffer*-ul, consemnat în *D2* ca atare, devine în *D1* *zonă-tampon*.

Hermeneutica și ontologia calculatoarelor sunt toposuri culturale care au pătruns pe piața editorială românească⁷ și s-au infiltrat rapid în programele simpozioanelor științifice și în comentariul filosofic românesc⁸. Ontologia calculatoarelor tratează formele efective ale existenței (timp, spațiu, cauzalitate, finalitate etc.) de pe pozițiile sistemelor de operare – acestor programe universale cu care este dotat echipamentul – iar hermenetica ordinarilor are în vedere hipertextul, *web*-ul și alte accepții extinse ale noțiunii de *text* pe calculator. E un semn că, pătrunzând în viața noastră, calculatoarele ne modifică percepția asupra lumii, forțând noi interogații asupra lexicului, textului și a posibilităților noastre de a construi baze de cunoștințe (computerizate sau nu). De la câteva considerente asupra descripției lexicale, terminologia calculatoarelor se poate ocupa de lucruri prescriptive și normative pentru o întreagă comunitate de utilizatori, lucruri care trebuie impuse, în primul rând, în didactica informaticii.

La terminologie des ordinateurs et la dynamique de l'acquisition lexicale dans les publications roumaines d'informatique entre 1990-2000

Dans une première partie de notre contribution, nous étudions le passage d'une sémantique lexicale à une sémantique discursive, pour le traitement automatiques des définitions et des descriptions lexicales. Dans la deuxième partie, nous passons en revue les dictionnaires d'informatiques et les problèmes terminologiques parus dans l'espace éditoriel spécialisé dans la dernière décade.

⁷ George G. Constandache, Ștefan Trăușan-Matu, *Hermeneutica și ontologia calculatoarelor*, București, Editura Tehnică, 2001.

⁸ George Ceașu, *Excurs în ontologia calculatoarelor*, „Cronica”, XXXVII, 1517 / mai 2001, p. 26.